

tisar) haline getirmişlerdir. Fârâbî *Organon*'un bu kısmını mantığın en önemli bölümü sayar. Ona göre *el-Burhan*'dan önceki üç kitap (*Kategoriler*, *Önermeler* ve *Birinci Analitikler*) bunun girişi mahiyetindedir. Kesin bilgi vermesi dolayısıyla burhan ilimlerin ilmi, hikmetlerin hikmetidir.

Organon'un son beş kitabının ana konuları olan burhan, cedel, safsata, hitabet ve şiiri "beş sanat" diye adlandırılan (bk. Fârâbî, s. 28) İslâm mantıkçıları bütün kıyas türlerinin bu beş alanda uygulandığını ve bunlar içinde tartışmasız kesin bilgi veren tek kıyas türünün burhan olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre burhan, öncülleri yakıniyyattan (kesin bilgiler) oluşan kıyastır. İbn Sînâ yakıniyyâtı evveliyyât (aksiyomlar), tecribiyyât (deney verileri) ve mahsûsât (duyu verileri) şeklinde göstermiştir (bk. ZARÛRİYYÂT). Burhan kesin öncüllerden oluştuğu ve bütün bilgiler için en güvenilir delil sayıldığı için **mu'temed** diye de adlandırılmıştır. Burhanın öncülleri zarurî ve bedihî (aksiom, apaçık bilgi) önermeler olabileceği gibi bu önermelerden düşünüp taşınarak çıkarılmış bilgiler de olabilir. Sonraki mantıkçılar bunların ilkinde **burhân-ı vicdânî** (burhân-ı kabî, apriorik delil), ikincisine de **burhân-ı nazarî** demişlerdir. Tecrübî verilere dayananlara **burhân-ı tecrübî**, hem akîl hem tecrübî sonuçlardan teşekkül edenlere **burhân-ı mahlût** adı verilir. Fârâbî, ister bir düşüncenin doğruluğunu ispat etmek için, ister yanlışlığını göstermek için olsun burhanın mutlaka kesin bilgi verdiğini, zıddının doğru olmayacağını ve bu bilgilerden asla şüphe edilemeyeceğini belirtir (*İhşâ'ül-'ulâm*, s. 21). İbn Sînâ onun bu görüşünü teyit ederek burhanı "kesin bilgi elde etmek için doğruluğu kesin önermelerden yapılan kıyas" diye tarif eder (*en-Necât*, s. 126). Gazzâlî'nin tarifi ise şöyledir: "Hakîkî burhan doğruluğu devamlı olan, değişikliğe uğraması imkânsız bulunan ve kesin bilgi meydana getiren delildir" (*Mi'yârü'l-'ilm*, s. 187). Mantıkta burhanın esasını, bir kıyasta neticenin ispat edilmesini sağlayan orta terim teşkil eder. Bir düşüncenin doğruluğunu ispat etmek için yapılan kıyasta öncül ile sonucu birbirine bağlayan orta terim olduğu için bu terim bizzat delilin kendisi kabul edilmiştir.

İslâm mantıkçıları burhanı delilden ayırarak onu delilden daha özel bir mânada kullanmışlardır. Buna göre mut-

lak burhanda orta terimin, büyük öncül ile küçük öncül arasındaki münasebetin yani sonuçtaki hükmün "illet" olması gerekir. Bununla birlikte orta terim bu münasebetin hem zihindeki hem de realitedeki illeti olursa buna **burhân-ı limmî**, sadece zihindeki illeti olursa buna da **burhân-ı innî** denir. Meselâ, "Bu adam öksürüyor - Her öksüren hastadır - Şu halde bu adam da hastadır" şeklindeki bir kıyas formunda "öksürme" (orta terim), sonuçtaki hükmün hem zihnî hem de hâricî illetidir; yani öksürme hem zihnen adamın hasta olduğuna hükmedilmesini sağlamakta, hükmün illeti olmakta, hem de hastalığın haricen de vuku bulunduğunu göstermektedir.

Eğer bir kıyas formunda orta terim sonucu realitede varlığının illeti olmayıp sadece zihnen bir hüküm verilmesine sebep teşkil ediyorsa buna burhân-ı innî denir. Meselâ, "Her veremli olan öksürür - Bu adam veremlidir - Şu halde bu adam da öksürür" şeklindeki bir kıyasta adamın öksürüp öksürmediği görünür bir olay olarak bilinmiyor, yani orta terim (veremli olma) sonucu gerçek bir olay olarak doğurmuyor; sadece zihnen sonuca delâlet ediyor. Bu sebeple fıkıh usulünde burhân-ı limmîye **kiyâs-ı illet**, burhân-ı innîye **kiyâs-ı delâlet** de denilmiştir. Ayrıca bazı mantıkçılar illetten ma'lûle yani sebepten sonuca götüren kıyasa burhân-ı limmî, sonuçtan sebebe götüren kıyasa da burhân-ı innî adını vermişlerdir.

Burhân-ı limmî ve burhân-ı innî Avrupa skolastik felsefesinde **argument apriori** ve **argument aposteriori** adlarıyla bilinir. Mantık ve felsefedeki bu tasnifi esas alan bazı kelâmcı ve filozoflar Kur'an delillerinin burhanî olmadığını, aksine geniş halk kitlelerine hitap eden zannî ve hatâbî (iknâî) karakter taşıdığını ileri sürmüşlerse de bu konuda dayandıkları kesin deliller yoktur; sadece felsefî kültürün tesiriyle bu kanaate varmışlardır.

İlk ve Ortaçağ felsefesinde sadece aklin verilerine dayanan delillere burhan adı verilirken modern felsefede hem akîl hem tecrübî delillere burhan denilmektedir. Çağdaş felsefe burhanın en mükemmel şekli olarak **burhân-ı riyâzîyi** kabul etmektedir. Bu da iki türüdür: Sonuçlardan hareketle ispat edilmesi istenen hükümlere varılarak elde edilen delile **burhân-ı tahlîlî**, hükümlerden sonuçlara giderek yapılan delile de **burhân-ı**

terkîbî denilir. Burhân-ı riyâzî, burhân-ı limmî ve innîye benzemle birlikte tecrübî karakteri bulunan bir delildir. Tecrübî ilimlerde tahlil bir varlığı unsurlarına ve vasıflarına ayırmak, terkip de bir varlığın unsurlarını ve vasıflarını bir araya getirmektir (İzmîrli, s. 13-14).

Burhanın bir başka çeşidi de bir fikrin doğruluğunu, zıddının yanlışlığını ispatlamak suretiyle ortaya koyma yöntemidir ki buna **burhân-ı hulîfî** (burhân-ı nakz) adı verilir. Doğrudan doğruya öncüllerden hareket edilerek ispatlanmadığı için buna "vasıtalı burhan" da denilir (bunların dışında kelâm ilminin değişik konularını ispat etmekte kullanılan burhân-ı temânu', burhân-ı tevârüd için bk. VAHDÂNİYYET; burhân-ı tatbîk, burhân-ı tezâyüf, burhân-ı arşî için bk. TESELSÛL; burhân-ı muvâzât, burhân-ı selbî, burhân-ı infisâl, burhân-ı süllemî, burhân-ı türsî, burhân-ı müsâmete için bk. HUDÛS).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "burhân", md.; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "burhân" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "burhân", md.; *Ta'rifât*, "burhân", md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "burhân", md.; Rıza Tevfik, *Kâmûs-ı Felsefe*, "Argument", md.; İsmail Fenî, *Lugatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341, s. 173-174; Cemil Salîbâ, *el-Mu'cemül-felsefî*, Beyrut 1982, I, 206-208; Fârâbî, *İhşâ'ül-'ulâm*, s. 21, 28; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1376/1957, I, 432, 440; İbn Sînâ, *en-Necât*, Tahran 1364 hş., s. 126-128; Gazzâlî, *Mi'yârü'l-'ilm*, s. 178-191; İbn Rüşd, *Felsefetü İbn Rüşd* (nşr. Mustafa Abdülcevâd İmrân), Kahire 1388/1968, s. 23-24; İbnü'l-Cevzî, *Zâdül-mesîr*, I, 133; II, 264; IV, 496; VI, 222; Âmidî, *el-Mübîn*, s. 90; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyyât*, Bulak 1281, s. 101; İzmîrli İsmail Hakki, *Fenn-i Menâhic*, İstanbul 1329, s. 13-14, 17-19; Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, İstanbul 1983, s. 184-193; L. Gardet, "al-Burhân", *El²* (Fr.), I, 1367-1368; Fazıl Ahmed Zuhûr, "Burhân", *İDM*, IV, 459-462; Murâd Vehbe, "Burhân", *el-Mevsû'atü'l-felsefiyyetü'l-İslâmiyye*, [baskı yeri yok], 1986, I, 194.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

BURHAN AİLESİ

(آل برهان)

Buhara'da V-VII. (XI-XIII.)

yüzyıllarda Sadr unvanıyla hüküm süren ve Hanefî fukahasını en önde gelen temsilcileri olan bir ulemâ ailesi.

Hz. Ömer'in soyundan geldiği rivayet edilen aile, fertlerinin hepsi "Burhânü'd-dîn" veya "Burhânü'l-mille ve'd-dîn" lakabını aldığı için Burhan ailesi (Burhanoğulları) adıyla meşhur olmuştur.

Ortaçağ'da Türkistan'ın en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Buhara bazı nüfuzlu ailelerin yönetimindeydi. Burhan ailesinden önce İsmâîlî ve Saffârî sülâlelerinin hüküm sürdüğü şehir daha sonra Mahbûbîler'in eline geçmiştir.

Buhara ve bütün Mâverâünnehir'de Hanefî mezhebinin ileri gelenlerine "sadr" denilirdi. Hatta Buhara'da Sadr-ı Cihân ve Sadr-ı Şerîat lakabını taşıyanlar bile vardı. Burhan ailesi ve diğerleri sahip oldukları servet ve mülk sayesinde ekonomik açıdan da güçlü idiler. Ailenin ilk reisi hariç diğerleri kaynaklarda hep "şehid" unvanıyla anılmaktadır ki bu onların Karahanlılar ve Karahıtaylar tarafından öldürüldüğü şeklinde yorumlanmaktadır.

Ailenin ilk reisi "Sadr-ı Kebîr Nu'mân-ı Sâni (İkinci Ebû Hanîfe)", "Bahrü'l-ülüm", "Burhânü'l-mille ve'd-dîn" unvan ve lakaplarıyla tanınan Abdülazîz b. Ömer b. Mâze daha önce Merv'de oturuyordu. 495'te (1102) Mâverâünnehir'de Karahanlı hâkimiyetine son veren Selçuklular'ın Horasan Meliki Sencer Merv'i kendisine merkez yaparak bölgeyi yeniden teşkilâtlandırdıktan sonra siyasî bakımdan tehlikeli gördüğü İmam Ebû İshak İbrâhim es-Saffâr'ı Merv'e getirdi; onu burada ikamete mecbur etmek suretiyle bertaraf edince Abdülazîz b. Ömer b. Mâze'yi "Nu'mân-ı Sâni" unvanıyla Buhara sadrı tayin etti ve onu kız kardeşlerinden biriyle evlendirdi. Sencer bu müdahalesiyle Karahanlı hükümdarları ile ulemâ arasında süregelen anlaşmazlığa da son vermiş oluyordu. Abdülazîz b. Ömer büyük bir Hanefî fakihî idi. Çağdaşlarından Zemahşerî onun için bir methiye yazmış, büyük Hanefî fıkıh âlimi Neseî de kendisini İslâm hukukunda otorite kabul etmiştir. Abdülazîz b. Ömer b. Mâze muhtemelen XII. yüzyılın ilk çeyreğinde vefat etmiştir.

Abdülazîz'in yerine oğlu Sadrüşşehîd Hüsâmeddin Ömer geçti ve Sultan Sencer'in Karahıtaylar'a yeniildiği Katvân Savaşında (5 Safer 536/9 Eylül 1141) öldürüldü. Burhan ailesi de Karahıtaylar'a tâbi oldu. Karahıtaylar bu ailenin mânevî nüfuz ve otoritesini tanıdılar ve onları kendi temsilcileri olarak kabul ettiler. Hüsâmeddin Ömer Hanefî fıkıhına dair birçok eserin müellifi olup bazıları şunlardır: *el-Vâkı'âtü'l-Hüsâmiyye*, *Umdetü'l-fetâvâ*, *el-Fetâva'l-küb-*

râ, *el-Fetâva's-şuğrâ*, *Şerhu Edebi'l-kâdî* (bk. SADRÜŞŞEHİD). Mâverâünnehir 612 (1215-16) yılında Hârizmşah Alâeddin Muhammed tarafından zaptedilmeye kadar Karahıtaylar'ın elinde kaldı. Ancak Hârizmşah'ın buradaki hâkimiyeti fazla sürmedi ve Buhara 616'da (1220) Cengiz Han'a teslim olan ilk şehirlerden biri oldu.

Bu siyasî değişmelere rağmen Burhan ailesi dinî otoritesini her dönemde muhafaza etmiştir. Moğollar'ın ortalığı kapıp kavurduğu sıralarda yalnızca dinî ilimler ve din âimleri gelişme imkânı bulabiliyordu. Muînülfukarâ'nın kaydına göre (*Kitâb-ı Mollazâde*, I, 169) Buhara'da "Sadr-ı Cihân" unvanını taşıyan bu reisler sarıklı oldukları halde dergâhlarına taçlılar sığınır. Burhan ailesi dinî vazifelerinin ve ilimlerinin yanında büyük servete de sahip oldukları için böylesine nüfuzluydular ve âdeta emîr telakki ediliyorlardı.

Karahıtaylar, Sadrüşşehîd Hüsâmeddin Ömer'in yerine kardeşi Tâcü'l-İslâm (Tâcü'd-dîn) Ebü'l-Mekârim Ahmed b. Abdülazîz'i getirdiler ve dinî otoritesini tasdik ettiler. Nizâmî-i Arûzî'ye göre (*Çehâr Makâle*, s. 22) Karahıtaylar'ın tayin ettiği vali her hususta sadrın tâlimatına uymak zorunda idi. Tâcü'l-İslâm'ın 551-559 (1156-1163) yılları arasında öldüğü tahmin edilmektedir.

Tâcü'l-İslâm Ahmed'e yeğeni Muhammed b. Ömer halef oldu. Muhammed Buhara'da doğdu ve Karluklar Buhara üzerine yürüdüklerinde (553/1158) Buhara reisiydi (*İA*, VI, 268). Devrin şairlerinden Muhammed b. Ali es-Semerkanî Karluklar karşısındaki başarısından dolayı onu bir şiirinde övmüştür. Muhammed b. Ömer "Sadrüşşehîd", "Melikü'l-ulemâ", "İmâmü'l-Harameyn" gibi unvan ve lakaplara sahipti.

Muhammed'den sonra sadr makamına Burhâneddin Mahmûd b. Ahmed geçti. Hanefî fıkıhına dair birçok eserin müellifi olan Mahmûd'un eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Muhtû'l-Burhânî*, *Za-ğiretü'l-fetâvâ*, *Tetimmetü'l-fetâvâ* (bk. BURHÂNEDDİN el-BUHÂRÎ).

Burhâneddin Mahmûd'a Abdülazîz b. Muhammed b. Ömer halef oldu (*Muînülfukarâ*, I, 45). Abdülazîz'in 593'te (1196-97) ölümünden sonra yerine Ömer b. Mes'ûd b. Ahmed geçti. Ömer, Avfî'nin hocası ve Batı Karahanlı hükümdarları IV. İbrâhim ve Osman'ın çağdaşı olup on-

ların adına şiirler de yazmıştır. "Sadrü'l-kebîr", "Burhânü'l-İslâm", "Tâcü'l-mille ve'd-dîn" unvan ve lakaplarına sahip olan Ömer bu görevini 603 (1206) yılına kadar sürdürdü.

Ömer'den sonra ailenin başına Muhammed b. Ahmed geçti. "Burhâneddin Sadr-ı Cihân" unvanını taşıyan Muhammed Karahıtaylar adına haraç toplayarak hâkimiyetini sürdürdü. 1206 yılında hacca gitti. Mekke'de hacılara karşı menfi tavır ve hareketlerinden dolayı ilgi görmedi. Çok kibirli olduğundan hacılar ona "Sadr-ı Cehennem" adını verdiler (Barthold, *Türkistan*, s. 439-440). Sadr Burhâneddin Muhammed daha sonra Buhara'ya geri döndü ve orada bir süre daha Hanefîler'in reis ve hatipliğini yaptı. Önceki gibi büyük bir ihtişam içinde yaşadı. Kendisinden 6000 fakih maaş alıyordu. Daha sonra Hârizmşah Alâeddin Muhammed onu reislikten azletti ve Hârizm'e getirtti. Hârizmşah'ın annesi Terken Hatun Moğollar'ın önünden kaçmak zorunda kalınca Sadr Muhammed'i, kardeşi İftihâr-ı Cihân ve oğulları Melikü'l-İslâm ve Azizü'l-İslâm ile birlikte Amuderya (Ceyhun) nehrine attırdı (1220).

Muhammed b. Ahmed'den sonra Muhammed b. Abdülazîz yaklaşık 617 (1220) yılında sadr makamına geçti. "Sadr-ı Cihân Burhâneddin", "Seyfü'l-mille ve'd-dîn", "İmâmü'l-Harameyn" unvan ve lakaplarıyla anılıyordu. Avfî'nin *Lübâbü'l-elbâb*'i kaleme aldığı sıralarda (618/1221) hayatta idi. Bunun dışında hayatı hakkında bilgi yoktur. *Ta'likâ fi'l-hilâf* adlı bir eseri vardır.

Kitâb-ı Mollazâde'deki seçerere göre (I, 44-45) Burhan ailesinin son sadrı "Sadrüşşehîd", "Seyfeddin", "Melikü'l-İslâm", "Ebü'l-Meâlî" unvan ve lakaplarıyla bilinen Ahmed b. Muhammed b. Abdülazîz'dir (1221-1238). Aslen Buhara'nın Târâb köyünden olan Mahmud Târâbî adlı bir esnaf Buhara'da Moğollar'a ve Buhara aristokratlarına karşı tamamen halka dayalı bir ayaklanma başlattı. Hanefî fıkıh âlimi Şemseddin Mahmûd b. Ahmed Mahbûbî de bu isyanı destekliyordu. Târâbî etrafına toplanan büyük bir kalabalıkla Buhara'ya girdi. Sadrların reisi ihtiyatlı davranarak isyana karşı çıkmadı. Târâbî Buhara'da hâkimiyetini kuvvetlendirdikten sonra Mâverâünnehir'in en büyük dinî rütbesini taşıyan Burhan ailesinden Ahmed'in yerine Şemseddin el-Mahbûbî'yi sadr ola-

rak tayin etti (1238). Bundan sonra Burhan ailesi mânevî ve siyasî nüfuzunu kaybetti. Ahmed Karahıta'ylar'dan destek sağlayarak Buhara'ya tekrar hâkim olmak istediye de başarılı olamadı. 636 (1238) yılındaki olaylardan sonra Buhara'da sadr unvanını taşıyanlara rastlanması ise Mahbûbî sülâlesi sadrları ile ilgili olmalıdır. Çünkü Burhan sülâlesinin yerine geçen Mahbûbî sülâlesi sadrlarında da Burhan ailesine ait bilinen unvan ve lakaplar görülmektedir. Mahmûd b. Ahmed el-Mahbûbî "Tâcû's-şerîa" diye anılırken babası Ahmed b. İbrâhîm "Sadrû's-şerîa el-Evvel", torunu Ubeydullah b. Mes'ûd b. Mahmûd da "Sad-rû's-şerîa es-Sânî" olarak tanınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Nersahî, *Târîh-i Buḥârâ* (nşr. Ch. Schefer), Paris 1892, s. 2, 23-24, 33; Nizâmî-i Arûzî, *Çehâr Makâle* (nşr. Muhammed Kazvîni), London 1909, s. 22-24; Sem'ânî, *el-Ensâb* (nşr. D. Litt), London 1912, s. 36, 353; Beyhakî, *Târîh* (Hüseynî), s. 183 vd.; Nesevî, *Şret-i Celâled-dîn-i Mingburnî* (trc. Anonim, nşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1344 hş./1965, s. 309-311; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 56-57, 205; XII, 170-171, 239; Avfî, *Lübâb*, I, 169-180, 184, 186, 211, 269; II, 332, 385, 393; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Ṭabaḳât-ı Nâşîrî* (nşr. W. N. Lees), Kalküta 1864, s. 167 vd.; Cüveynî, *Târîh-i Cihângü-şây*, II, 74, 85-90; *Keşfü'z-zunûn*, I, 46, 268 vd.; Muînülfukarâ, *Kitâb-ı Mollazâde* (nşr. Barthold, *Turkestan* içinde), Petersburg 1898, I, 44-45, 166-172; Zambaur, *Manuel*, s. 210; *Hediyye-tü'l-ârifîn*, II, 107; Brockelmann, *GAL*, I, 374; *Suppl.*, I, 639-640, 642; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mû'ellifîn*, X, 176; XIII, 146; Barthold, *Türkistan*, s. 393-394, 398, 406-407, 414, 416, 438-441, 502-504, 581-584; a.mlf., "Buḥârâ", *IA*, II, 766, 767; a.mlf., "Bürhan Ailesi", *IA*, II, 839-840; İbrahim Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1984, s. 57, 97, 261, 270; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1984, II, 158-163, 323-336; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 46, 61, 62, ayrıca bk. İndeks; M. C. Defremery, "Histoire Des Khans Mongols du Turkistan", *JA*, XX (1852), s. 370-406; Omelyan Pritsak, "Âl-i Burhân", *Isl*, XXX/1 (1952), s. 81-96; a.mlf., "Kara-hanlılar", *IA*, VI, 266-269; A. Yakubovskiy, "Merv", *IA*, VII, 776; *DMBİ*, I, 606-608; C. E. Bosworth, "Âl-e Borhân", *EIr*, I, 753-754.

ALİ ÖNGÜL

BURHÂN-İ KÂTİ'

(برهان قاطع)

Muhammed Hüseyin
b. Halef-i Tebrîzî'nin yazdığı
Farsça'dan Farsça'ya sözlük.

Güney Hindistan'da kurulan Kutubşâhîler Devleti sultanlarından Abdullah adına 1062'de (1652) kaleme alınmıştır. Sözlük, Mîr Cemâleddin b. Fahreddîn-i Şîrâ-

zî'nin *Ferheng-i Cihângîrî*, Sürürî-yi Kâşânî'nin *Mecma'u'l-Fürs* (*Ferheng-i Sürürî*), Takî-i Evhadî'nin *Sürme-i Süleymânî*, Hüseyin-i Ensârî'nin *Şîhâhu'l-edviye* adlı eserlerine dayanmakla birlikte bunların dışında başka kaynaklardan da faydalandığı anlaşılmaktadır.

İran edebiyatının Hindistan'da geliştirdiği bir dönemde bu edebiyatı anlayabilmek için sözlük çalışmalarına hız verildiği görülmektedir. Ancak bu alanda yazılan eserler daha çok belirli sayıda kelimeleri ihtiva ediyordu. Muhammed Hüseyin b. Halef-i Tebrîzî bu eksikliği gidermek amacıyla *Burhân-ı Kâṭi'* hazırladı. Nitekim o zamana kadar yazılan *Luḡat-i Fürs* 2278, *Mecma'u'l-Fürs* 6000, *Ferheng-i Cihângîrî* ise 6950 kelime ihtiva ediyordu; buna karşılık *Burhân-ı Kâṭi'* 20.000'i aşkın kelimeyi içine almaktadır. Eser sadece hacim bakımından değil tertip bakımından da önce Hindistan'da, daha sonra İran'da bu alanda çalışanların büyük ölçüde ilgisini çekti. Bundan önceki sözlüklerin bazılarında sıralama kelimelerin son harflerine, bazılarında baştan ikinci, bazılarında ise ilk ve son harflere göre yapılmıştı. *Burhân-ı Kâṭi'* da ise kelimeler Fars alfabesine göre sıralanmıştır. Ancak Farsça'ya has "p" (پ), "ç" (چ) ve "g" (گ) harfleri kelime başlarında belirtildiği halde ikinci ve üçüncü harflerde birbirine karıştırılmıştır.

Burhân-ı Kâṭi' oldukça uzun bir mukaddime ile başlar. Burada esere "sağlam ve reddi mümkün olmayan delil" anlamında "Burhân-ı Kâṭi'" adı verildiği ifade edilir. Daha sonra Derî, Pehlevî, Fars dilleri ve Farsça'nın grameriyle ilgili bilgiler ve alfabe sırasına göre kelimeler yer alır. Her harf bir bölüm gibi tasarlandığı için bölümler "Goftâr" (söz) adıyla belirtilmiştir.

Farsça yanında diğer dillerden de kelime ihtiva eden sözlükte, başta Arapça oldukları belirtilmeden alınan Arapça kelimeler olmak üzere Türkçe, Süryânîce, İbrânîce, Hintçe, Yunanca, Latince, Ermenice, Zend ve Pazend dillerinden gelen kelimelere de yer verilmiştir.

Önce Hindistan'da, daha sonra İran ve diğer İslâm ülkelerinde büyük rağbet gördüğü yazma nüshalarından anlaşılan *Burhân-ı Kâṭi'* da birtakım eksiklik ve yanlışlar yer almaktadır. Başka sözlüklerde de rastlanan bazı yanlışların *Burhân-ı Kâṭi'* da daha çok olması şüphesiz onun hacminin genişliğiyle il-

gilidir. *Burhân-ı Kâṭi'* in en önemli eksikliği -benzeri sözlüklerde olduğu gibi- açıklamalarda örneklere (şevâhid) yer verilmemiş olmasıdır. Sözlükte rastlanan yanlışlara gelince, bunlar yazarın eski Farsça'yı yeterli derecede bilmemesinden kaynaklanan hataları, ayrıca Arapça kelimeleri Farsça kelimelerle karıştırması, Farsça'ya geçen Yunanca, Süryânîce ve Latince kelimelere yanlış mâna vermesi, bunun yanında şahıs adları, tarih ve coğrafya ile ilgili özel isimlerdeki hataları ve nihayet faydalandığı yazmalardaki imlâ yanlışlarından ibarettir.

Gördüğü rağbet sebebiyle üzerinde çok durulan *Burhân-ı Kâṭi'* tenkit konusu olmuş, lehinde ve aleyhinde birtakım eserler yazılmıştır. Bunlar arasında Gâlib Mirza Esedullah Hân-ı Dihlevî'nin *Kâṭi'-i Burhân*, Seyyid Saâdet Ali Mîr Münşî'nin *Muḥriḳ-ı Kâṭi'-i Burhân*, Mirza Rahîm Big-i Mirteḥî'nin *Sâtî'-i Burhân*, Âgâ Ahmed Ali-yi Şîrâzî'nin *Mü'eyyid-i Burhân* ve Emînüddîn-i Dihlevî'nin *Kâṭi'u'l-Kâṭi'* adlı eserleri zikredilebilir. Ayrıca Necef Ali Han *Dâfi'-i Heze-yân* adıyla *Muḥriḳ-ı Kâṭi'-i Burhân'a*, Gâlib de *Tîg-i Tîz* adıyla *Mü'eyyid-i Burhân'a* reddiyeler yazmışlardır. Sirâceddin Ali Han Ârzû da *Burhân-ı Kâṭi'* daki bazı yanlışları *Sirâcû'l-luḡa* adlı eserinde düzeltmiştir.

Burhân-ı Kâṭi' in yazılışından bir süre sonra Muhammed Kerîm b. Mehdî Kuli-i Tebrîzî, eseri gözden geçirerek *Burhân-ı Câmî'* adıyla yeni bir sözlük meydana getirmiştir. Onu takip eden Rızâ Kuli Han *Ferheng-i Encümen-ârâ-yı Naşîrî*, Muhammed Pâdşâh Ânenâdrâc, J. A. Vullers *Lexicon Persico Latinum* (I-II, Bonnae 1855-1864), Francis Johnson *Dictionary Persian, Arabic and English* (London 1852), F. Steingass *A Comprehensive Persian - English Dictionary* (London 1892), J. J. P. Desmaison *Dictionnaire Persan-Français* (I-IV, Roma 1908), Ziyâ Şükûn *Farsça-Türkçe Luḡat Gencine-i Güftâr Ferheng-i Ziya* (I-XI, fasikül, İstanbul 1944-1951) adlı eserlerinde *Burhân-ı Kâṭi'* dan geniş ölçüde faydalanmışlardır.

Birçok baskısı yapılmış olan *Burhân-ı Kâṭi'* (bk. *EIr*, IV, 370), oldukça ayrıntılı bir önsöz ve geniş açıklamalarla birlikte mükemmel denecek bir biçimde Muhammed Muîn tarafından önce dört cilt (Tahran 1330 hş./1951), daha sonra beş cilt halinde (Tahran 1342 hş./1963) yayımlanmıştır.